

ВІДГУК
офіційного опонента
на дисертацію Орловської Ольги Анатоліївни
«Психологічні чинники сімейної адаптації учасників бойових дій»,
представлену до захисту на здобуття ступеня доктора філософії за
спеціальністю 053 – психологія

Актуальність теми дослідження. У представленому дослідженні дисертантка розглядає актуальне питання сучасного українського суспільства – проблему психологічних чинників сімейної адаптації учасників бойових дій. Особливе значення в процесі психічного регулювання мають психологічні чинники. Підґрунтям у генезі порушення сімейної адаптації в даному випадку є взаємозв'язки компонентів травматичної події, сімейної тривоги, неадаптивних копінг-механізмів та агресії.

Важливою проблемою сьогодення є пошук ефективних вирішення психологічних складнощів та бар'єрів, які виникають на етапі повернення учасника бойових дій до цивільного життя. Недостатньо розробленими залишаються питання щодо впливу психологічних особливостей, бойового стресу, травматичної події, посттравматичного зростання, соціальної підтримки, вживання алкоголю, сімейної тривоги, згуртованості, копінг-механізмів та агресії на структуру сімейної адаптації учасників бойових дій. Недостатньо висвітлено питання методологічно обґрунтованої системи супроводу психологічної сімейної адаптації в якості ефективного інструменту пристосування учасників бойових дій до цивільного життя. Особливої актуальності дана тема набуває в контексті воєнного стану в Україні, що збільшило кількість сімей учасників бойових дій, а отже, підвищило нагальність пошуку способів допомоги ефективної адаптації в суспільстві, враховуючи як безпосередні, так і відстрочені наслідки для особистості. Від успішності сімейної адаптації учасників бойових дій залежить якість життя громадян, а отже, майбутнє нашої держави.

Ступінь обґрунтованості наукових положень і висновків, сформульованих у дисертації. Дослідження відрізняється достатньою чіткістю і логічністю на всіх етапах його виконання – як на етапі обґрунтування наукового апарату дослідження, так і при викладенні розділів дисертації та її висновків у відповідності до визначених мети та завдань.

Дисертація має чітку структуру і складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, представницького списку використаних джерел та змістовних додатків.

У вступі надано відомості про актуальність і стан дослідження означеної проблеми, сформульовано мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, визначено наукову новизну і практичне значення отриманих результатів, подано дані про їх апробацію та впровадження.

Теоретична частина дисертації викладена у *першому розділі* «Теоретичні основи дослідження чинників психологічної адаптації учасників бойових дій», в якому авторка здійснює глибокий аналіз наукової літератури з проблеми дослідження. Заслуговує на увагу розроблена здобувачкою теоретична модель психологічних чинників сімейної адаптації учасників бойових дій, в якій інтегровано індивідуально-психологічні та соціально-психологічні особливості, ситуація в сім'ї і психологічні наслідки перебування в АТО/ООС.

У *другому розділі* дисертації під назвою «Емпіричне вивчення психологічних чинників сімейної адаптації учасників бойових дій до цивільного життя» розкрито методологію та результати проведеного дослідження. Авторкою розроблено комплексний підхід до вивчення проблеми, що включає психодіагностичний, соціально-демографічний методи та методи математичної статистики. Здійснено глибокий аналіз отриманих емпіричних даних, в результаті якого виявлено взаємозв'язок між маркерами посттравматичного зростання та проблемно-орієнтованими копінг-стратегіями. Дослідження бойового посттравматичного стресового розладу учасників бойових дій продемонструвало його прояви за такими характеристика як «фізіологічна збудливість», «уникнення», «вторгнення», що відповідає МКХ-10. Крім того, авторкою

виявлено що більшість учасників бойових дій мають задовільний рівень соціальної адаптації, незважаючи на тривале перебування у травмуючій ситуації.

Авторкою також виявлено значущу різницю між чоловіками та жінками в дослідженні: у чоловіків симптоми посттравматичного стресового розладу, незважаючи на час, який пройшов після перебування у стресовій ситуації, є вираженими, а у жінок – менш значущими та вираженими. Авторка довела незалежність посттравматичної стресової симптоматики та посттравматичного зростання, а також виявила зв'язок між показниками соціальної підтримки та посттравматичного зростання, що є важливими висновками для розуміння адаптації учасників бойових дій в цивільному житті.

Дисертанткою досліджено рольові очікування і домагання у шлюбі і виявлено, що як для учасника бойових дій, так і для членів його сім'ї в цілому характерна погодженість уявлень про сімейні цінності, а також виявлено посилення напруги, що пов'язані із вживанням алкоголю. За результатами факторного аналізу авторка виокремила такі фактори як «Рольова невизначеність», «Власне світосприйняття», «Сімейний контроль та напруження, пов'язані із вживанням алкоголю», «Потреба у сімейній підтримці», «Потреба в дружній підтримці». Ці результати демонструють важливість аналізу сімейної структури для успішного протікання процесу сімейної адаптації учасників бойових дій.

Результати мають високу наукову цінність та практичну значущість для розуміння психологічних аспектів сімейної адаптації учасників бойових дій.

Третій розділ дисертації присвячений розробці та апробації комплексної програми системи супроводу психологічної сімейної адаптації учасників бойових дій. Цей розділ ґрунтовно демонструє теоретичні засади формування експерименту, що підкреслює багатоаспектність характеру психологічної сімейної адаптації учасників бойових дій. На підставі результатів, отриманих завдяки аналізу зв'язків індивідуально-психологічних особливостей, взаємин у сім'ї, факторів та чинників, дисертанткою розроблено ілюстративні матеріали Модель порушення життєдіяльності сім'ї учасника бойових дій, Рекомендації з сімейної адаптації УБД для членів сім'ї, Готовність УБД та ЧС до сімейної

адаптації, Схема зниження сімейної адаптації, Характерні риси зміни поведінки УБД, а також освітні компоненти «Реабілітаційної психології», «Психодіагностика в соціальній роботі», «Основи символдрами», «Соціальна робота в умовах надзвичайних ситуацій», «Психосоматика».

Запропонована система є комплексною та індивідуалізованою, і орієнтована на різносторонню роботу із сім'ями учасників бойових дій. Авторка успішно інтегрує тренінг, навчально-методичний семінар, арт-терапію, індивідуальну та групову роботу, що дозволяє забезпечити всебічний підхід до підтримки учасників бойових дій та їх сімей в процесі сімейної адаптації.

Важливо зазначити, що розроблена «Система супроводу психологічної сімейної адаптації учасників бойових дій» є науково обґрунтованою, при розробці якої дисертантка спиралася на виявлені взаємозв'язки між психологічними особливостями, особливостями сімейної адаптації та копінг-стратегіями учасників бойових дій та членів їх сімей.

Методологічна частина розділу чітко розкриває алгоритм реалізації програми, що робить її доступною для впровадження в інших навчальних закладах. Ретельний підбір методів і технік, адаптованих до індивідуальних особливостей учасників, сприяє підвищенню ефективності програми. Крім того, важливою є увага до різноманітності вибірки респондентів, що включає осіб різного віку, статі та соціального досвіду, що забезпечує гнучкість та адаптивність програми. Загалом, третій розділ демонструє високий рівень наукової обґрунтованості та практичної значущості дослідження, що підвищує наукову і практичну цінність дисертаційної роботи. Авторка досягла своєї мети, запропонувавши сучасний підхід до вивчення психологічних чинників сімейної адаптації учасників бойових дій. Система супроводу має великий потенціал для впровадження і може суттєво покращити процес адаптації учасників бойових дій до цивільного життя.

Висновки дисертаційної роботи є змістовними, чіткими, обґрунтованими та повністю відповідають поставленій меті та задачам і відображають основні результати проведеного дослідження. Вони є чітким та лаконічним резюме теоретичного аналізу та емпіричного вивчення досліджуваної проблеми.

Системний підхід до вивчення феномену, проаналізованого в даній роботі дозволив отримати значущі для психологічної практики наукові узагальнення.

У цілому дисертація Ольги Анатоліївни Орловської виконана на відповідному до вимог науковому рівні. Дисертантка проявила самостійність у розробленні актуальної наукової проблеми, здійснила продуктивний теоретичний аналіз і отримала досить вагомі наукові результати, що характеризуються науковою новизною, теоретичним і практичним значенням.

Наукова новизна та теоретичне значення отриманих результатів.

Аналіз отриманих результатів дозволяє зробити висновок, що в даному дослідженні вперше визначено чинники та взаємозв'язки психологічних особливостей, характеристик бойового ПТСР, травматичної події та посттравматичного зростання, сприйняття соціальної підтримки, рольових очікувань у шлюбі, сімейної згуртованості та тривоги, копінг-механізмів, агресії та їх сукупний вплив у учасників бойових дій на сімейну адаптацію.

Дисертанткою емпірично визначено, клінічні ознаки проявів бойового ПТСР в учасників бойових дій: «Фізіологічна збудливість», що проявляється порушенням сну, нічними кошмарами, труднощами засинання, дратівливістю, спалахами неконтрольованого гніву та агресії; гіпертрофованою підозрілістю, яка проявлялася недовірою до родичів; «Уникнення», що проявляється стимулами та спогадами, пов'язаними із травмою; «Вторгнення», що проявляється інтрузіями та флешбеками.

Уточнено, що учасники бойових дій з вираженим ПТСР мали «хронічне» почуття «оціпеніння», емоційне притуплення, відчуження від інших людей, ангедонію, уникнення, вторгнення та гіперзбудження. Виявлено взаємозв'язок між проявами посттравматичного зростання та симптоматикою посттравматичного стресу. Поглиблено уявлення щодо вживання алкоголю учасниками бойових дій та членами їх сімей, які мали високий ризик формування залежності, а стиль зловживання корелював з небезпекою для фізичного та психічного здоров'я. Виявлено медико-соціальні наслідки зловживання алкоголем у вигляді зневажання роботою та фізичні травми.

Розширено характеристику рольових очікувань і домагання у шлюбі учасників бойових дій та членів їх сімей. Учасники бойових дій чоловічої статі орієнтувалися на роль жінки як емоційного лідера в питаннях психологічного клімату, мали вираженість показника домагань стосовно батьківсько-виховної функції та демонстрували орієнтацію на батьківські обов'язки. Члени сім'ї жіночої статі очікували від чоловіка спільності інтересів. Встановлено, що неузгодженість домагань і очікувань є наслідком знаходження у довготривалій стресовій ситуації, а сфера інтимно-сексуальних стосунків пари на деякий час ставала менш значимою в сімейному житті.

Подальшого розвитку набуло розуміння сімейної тривоги, та встановлено, що провина і тривога більше виражені в учасників бойових дій чоловічої статі, а напруженість виявлена у членів сім'ї жіночої статі. Сімейна адаптація проявлялась через риси лідерства, почуттів приналежності до сім'ї, орієнтацією на активний відпочинок, високий ступінь сімейної поваги до етичних і моральних цінностей. Виокремлено домінуючі типи копінг-стратегій у вигляді планування вирішення проблем і самоконтролю, приховування почуттів в усіх учасників.

Практичне значення отриманих результатів полягає у розробці та впровадженні «Система супроводу психологічної сімейної адаптації учасників бойових дій», «Рекомендацій з сімейної адаптації УБД для членів сім'ї», маркерів сімейної адаптації/дезадаптації в вигляді «Готовності УБД та ЧС до сімейної адаптації», «Схеми зниження сімейної адаптації». Впроваджено тренінг «Відновлення родини», навчально-методичний семінар «Психологічна адаптація членів сім'ї військовослужбовців, учасників бойових дій». Розроблено методичне забезпечення «Система супроводу психологічної сімейної адаптації учасників бойових дій», яке складається з навчально-методичного посібника «Казкотерапія як метод символдрами в роботі психолога та соціального працівника», навчального посібнику «Соціальна робота з різними категоріями клієнтів», підрозділу «Соціальна робота з учасниками бойових дій та членами їх сімей після повернення із зони бойових дій».

Повнота викладу в наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації. Розроблені на етапах виконання дисертації теоретичні положення та практичні рекомендації, проміжні та заключні висновки на достатньому науковому рівні повно відображені у дисертації та наукових публікаціях. За результатами дисертаційного дослідження опубліковано 15 наукових публікацій, у тому числі 7 статей у фахових виданнях України, внесених до міжнародних науково-метричних баз даних, із них 6 одноосібних, один розділ у колективній монографії, 7 публікації апробаційного характеру. Аналіз змісту зазначених публікацій свідчить про достатню повноту викладу в них основних положень дисертації.

Відсутність порушення академічної доброчесності. Можна констатувати відсутність порушень академічної доброчесності при викладенні результатів дисертаційного дослідження, наявність посилань за текстом дисертації на всі положення, що не є авторськими і задіяні як на теоретичному, так і емпіричному етапах дослідження. Ці висновки підтверджують результати перевірки рукопису дисертації О. А. Орловської за автоматизованою системою «UNICHECK».

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації. Загалом робота виконана на достатньому науково-теоретичному рівні і заслуговує на позитивну оцінку. Проте для подальшого вдосконалення досліджень варто звернути увагу на деякі аспекти, які, на наш погляд, можуть бути предметом дискусії:

1. Авторкою визначено клінічні ознаки проявів бойового ПТСР в учасників бойових дій, таких як «Фізіологічна збудливість», «Уникнення» та «Вторгнення», проте доцільно було б додати аналіз цих проявів з точки зору інтенсивності кожного з них і визначити який з них найбільш негативно впливає на психологічний клімат в сім'ї учасника бойових дій.

2. Розглядаючи етапи впровадження розробленої системи супроводу, варто було б доповнити його описом повторного зворотного зв'язку від учасників через довший проміжок часу. Це дозволило б краще зрозуміти ефективність системи супроводу у більш відтермінованих строках.

3. Представлення на рис. 1.3. «Теоретична модель психологічних чинників сімейної адаптації учасників бойових дій» є вдалою, проте її застосування щодо практичної зручності комбінації психологічних чинників та особливостей сімейної адаптації як ілюстраційного інструменту потребує пояснення.

Наявні зауваження й побажання не знижують загальної позитивної оцінки проведеного дослідження, його теоретичної та практичної цінності як такого, що є завершеним, цілісним і самостійним, характеризується науковою новизною, теоретичним і практичним значенням.

Загальний висновок:

Дисертаційна робота Орловської Ольги Анатоліївни «Психологічні чинники сімейної адаптації учасників бойових дій» є самостійною, завершеною науково-дослідною роботою, яка за актуальністю, науковою новизною, практичним значенням, обсягом проведених наукових студій відповідає вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 року, а її авторка, Орловська Ольга Анатоліївна, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 Психологія у галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки.

Опонент:

Доктор психологічних наук, професор,

професор кафедри теоретичної

та практичної психології,

Національного університету «Львівська політехніка»

